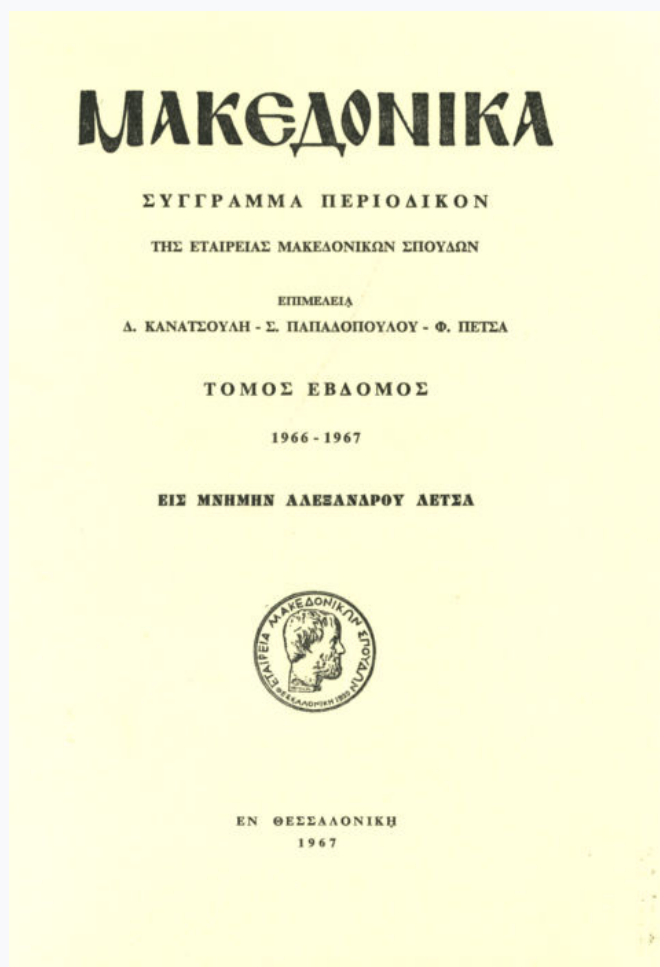

Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821

Ζ. Ν. Τσιρπανλής

doi: [10.12681/makedonika.991](https://doi.org/10.12681/makedonika.991)

Copyright © 2015, Ζ. Ν. Τσιρπανλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσιρπανλής Ζ. Ν. (1967). Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821. *Μακεδονικά*, 7, 387-393. <https://doi.org/10.12681/makedonika.991>

σ. 153-170, Φάκ. Θ': *Τηλεγραφήματα σχετικά με τις κινήσεις ὄλων τῶν σωμάτων ἀπὸ τῆς ἀποτυχίας τῆς ἀποβάσεως τοῦ σώματος Ὀλυμπίου μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐπαναστάσεως*, σ. 171-184. Φάκ. Ι': *Ἐπιστολὲς καὶ ἐκθέσεις Κ. Δουμπιότη, σ. 185-206. Φάκ. ΙΑ': Ἐπιστολὲς Μιλτ. Ἀποστολίδη, σ. 207-219. Φάκ. ΙΒ': Ἐπιστολὲς Κ. Βατικιώτη, σ. 220-256. Φάκ. ΙΓ': Ἐπιστολὲς Ἰω. Παλαμῆδη, σ. 257-262. Φάκ. ΙΔ': Ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Στέφ. Δραγούμη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπαναστάσεως ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν, σ. 263-268. Φάκ. ΙΕ': Διάφορα ἔγγραφα ἀπὸ τὴς ἐπαναστατημένους περιοχάς, σ. 269-308. Φάκ. ΙΣΤ': Ἐπιστολὲς ἀπὸ μέλη τῆς τοπικῆς ἐπιτροπῆς Σκιάνου, σ. 309-344. Φάκ. ΙΖ': Ἐπιστολὲς καὶ ἀναφορὰς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐπαναστάσεως καὶ πέρα, σ. 345-372. Φάκ. ΙΗ': Λογοδοσία τῆς ἐν Ἀθήναις Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς (ἀνατύπωση), σ. 373-430, καὶ Φάκ. ΙΘ': Ἐγγραφα σχετικά με τὴν λογοδοσία τῆς Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς, σ. 431-433.*

Ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν τίτλων τῶν φακέλων εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἀντιληφθῇ κανεῖς ὅτι τὰ δημοσιευόμενα ἔγγραφα καλύπτουν ὅλη σχεδὸν τὴν ἑκτασὴ τοῦ θέματος, στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται. Βέβαια μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι τόσο σημαντικὰ καὶ ἴσως μὴ περιλήψη τοῦ περιεχομένου τῶν θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ κατατοπίσῃ τὸν ἔρευντὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ δημοσίευση ὄλων τῶν ἐγγράφων *in extenso* δὲν σημαίνει - κάθε ἄλλο - ὅτι μειώνει τὴν ἀξία τοῦ βιβλίου.

Ὁ κ. Νοτάρης δὲν περιορίζεται σὲ ἀπλὴ ἐκδοσὴ τῶν ἐγγράφων, ἀλλὰ τὰ συνοδεύει καὶ μετὰ πολλὰ ἐπεξηγηματικὰ σχόλια, ποὺ ἀναφέρονται σὲ πρόσωπα, τοπωνύμια, γεγονότα κ.λ. Ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποιότητα τῶν σχολίων αὐτῶν δείχνουν καλὰ πόσο πολὺ κόπιασε ὁ ἐκδότης, ἀνατρέχοντας καὶ σὲ ἄλλες πηγές, ὅπως τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς κ.ἄ. Γενικά ἡ ἐργασία τοῦ κ. Νοτάρη εἶναι πολὺ ἐπιμελημένη καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὴ προσφορά στὴν ἔρευνα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ τῆς νεώτερης ἱστορίας μας. Ἡ ἔλλειψη ἐνὸς καταλόγου τῶν δημοσιευμένων ἐγγράφων καὶ ἐνὸς καλοῦ χάρτη τῆς περιοχῆς, ὅπου διαδραματίστηκαν τὰ γεγονότα, ποὺ θὰ ἔκανε τελειότερο τὸ βιβλίο, δὲν νομίζω πὼς πρέπει νὰ ἀποδοθῇ σὲ ἀγνοία ἢ ἀμέλεια τοῦ ἐκδότη. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀπουσία τοῦ χάρτη γνωρίζω καλὰ ὅτι αὐτὴ ὀφείλεται σὲ τεχνικὲς δυσχέρειες, ἄσχετες μετὰ τὴν ἐπιθυμία τοῦ κ. Νοτάρη.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἐκδοσις τρίτη, μετὰ τὰς νέας ἱστορικὰς πηγὰς (Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 25), Θεσσαλονίκη 1967, 8°, σ. 325, πίν. 32.

Ἡ ἱστορία τῆς Μακεδονίας, τοῦ βόρειου αὐτοῦ προμαχώνα τοῦ ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας τουλάχιστο, δὲν ἔχει διὰ ἀκόμη τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Ὑπάρχει ἄφθονο ὕλικό τόσο σὲ ἐκδοσθέντες πηγές (ἰδίως σὲ περιηγητικὰ κείμενα καὶ συλλογὰς ἐγγράφων), ἀνεξερεύνητο καὶ ἀνεκμετάλλετο ὡς σήμερα, ὅσο καὶ σὲ ἀνέκδοτα ἔγγραφα διαφόρων ἀρχείων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδας (κυρίως προξενικὲς ἐκθέσεις, ἀναφορὰς καὶ ὑπομνήματα κ.λ.π.), τοῦ ὁποίου ἡ συλλογὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ παρουσίασις ἀποβαίνει ἐπιτακτικότερη ἀπὸ μέρα σὲ μέρα, ὅστερ' ἀπὸ τῆς νέας σημερινῆς συνθηκῆς, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ στὴν ἑλληνικότητα Μακεδονία τὴ θέση ποὺ πραγματικὰ τῆς ταιριάζει μέσα στὸν χῶρο τῆς ΝΑ Εὐρώπης. Ἡ ἔλλειψη ὁμως μίᾶς γενικῆς ἱστορικῆς σύνθεσης συμπληρώνεται ὅς ἐνα σημεῖο ἀπὸ μεμονωμένες μελέτες ποὺ γράφτηκαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ τοπικοὺς ἱστοριογράφους καὶ ἀπὸ λαμπροὺς εἰδικοὺς ἔρευντῆς. Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους πρωτεύουσα θέση κατέχει ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου, τοῦ ὁποίου καὶ θὰ παρακολουθήσουμε τὸ περιεχόμενο.

Ὁ κ. Βασδραβέλλης, ὁ ὁποῖος μετὰ νική, θὰ λέγαμε, στοργὴ καὶ ἀγάπη ἔχει ἀγκαλιάσει

τὴ μητρικὴ τοῦ γῆ καὶ ἔχει ἀποδώσει τὰ τροφεῖα μὲ μιὰ σειρὰ μονογραφιῶν ποὺ βασίζονται πάντα σὲ ἀνέκδοτο ὕλικό, εἶναι εὐρύτατα γνωστὸς στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους ὡς ὁ πρῶτος οὐσιαστικὰ συστηματικὸς συλλέκτης καὶ ἐκδότης τῶν πολυτιμῶν τουρκικῶν ἐγγράφων τὸν ἀρχαῖον τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βέροιας, τῆς Νάουσας καὶ τῆς Μονῆς Βλαττάδων, προσφέροντας ἔτσι ἀνεκτίμητης ἀξίας πηγὲς ποὺ κλιμακῶνονται ἀπὸ τὸν 15ον ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ.¹

Τὸ πρόσφατο βιβλίον τοῦ γιὰ τὴν συμμετοχὴ τῶν Μακεδόνων στὸν ἐθνικὸν ἔσσηκωμὸ τοῦ 1821 (βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) ἀποτελεῖ τρίτη ἐκδόση, μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῆς δευτέρας² ποὺ ἔφερε τὸν τίτλο «Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας, 1796-1832», Θεσσαλονίκη 1950. Ἀλλὰ ἡ τελευταία ἐπανεκδόση τοῦ βιβλίου κάθε ἄλλο παρὰ ἀνατύπωση τῆς προηγουμένης ἐκδόσεως εἶναι. Στὰ δεκαεπτὰ χρόνια ποὺ πέρασαν (1950-1967) δημοσιεύθηκαν νέες πηγὲς καὶ νέα βοηθήματα, ποὺ ἔλυσαν παλαιὰ προβλήματα καὶ ἐθέσαν νέα, φώτισαν καὶ πράγματα, ἀποκάλυψαν σκοτεινὲς ἄλλοτε καταστάσεις, ὥστε ὁ ἀκάματος συγγραφέας νὰ προβῇ σὲ ἀναζήνευση τοῦ νέου ὕλικου καὶ νὰ προχωρήσῃ σὲ μιὰ γενικὴ ἀναδιάρθρωση καὶ ἀνασύνθεσιν τῶν ἱστορικῶν δεδομένων. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ἦταν ἴσως τολμηρὸ νὰ εἰπωθῇ ὅτι ἡ τρίτη ἐκδόση εἶναι μᾶλλον μιὰ νέα ἐργασία στὸ μεγαλύτερό τῆς μέρος, ἀφοῦ ὁ συγγραφέας χρησιμοποίησεν τριπλάσια σχεδὸν βιβλιογραφία ἀπὸ ἐκείνη ποὺ εἶχε ὑπόψιν του στὴ δευτέρῃ ἐκδόσει, ἐξάντλει ὄχι μόνον τὰ τουρκικὰ ἔγγραφα ποὺ ἀπὸ τὸ 1952 ὁ ἴδιος ἐξέδωκε, ἀλλὰ βασίζεται καὶ σὲ νέα ἀνέκδοτα τουρκικὰ ἔγγραφα (βλ. π.χ. σ. 148-149 σημ. 3 τῆς 148, σ. 204 σημ. 2, 205 σημ. 2, 3, 206 σημ. 3), καὶ σὲ ἔγγραφα ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸ τμήμα χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν (βλ. π.χ. σ. 68 σημ. 1, 70 σημ. 2, 240 σημ. 1), ἐνῶ ἐκμεταλλεύεται συστηματικὰ καὶ μὲ αὐστηρὸ ἔλεγχον ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα δημοσιεύθηκαν στὰ τελευταῖα πέντε χρόνια ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ρουμανίας.

Ἡ ἐπεξεργασία ἐξἄλλου τοῦ νέου αὐτοῦ βιβλίου³ παρουσιάζει καὶ ἕνα ἄλλο σοβαρὸ πλεονέκτημα. Ὁ συγγραφέας δὲν καταπιάνεται γιὰ πρώτη φορὰ μ' ἕνα τέτοιο θέμα. Τὰ προβλήματα τῆς νεώτερης ἱστορίας τῆς Μακεδονίας καὶ μάλιστα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821 στὸν χῶρον αὐτὸν τὸν ἔχουν ἀπασχολήσει πρὶν ἀπὸ τριάντα ὁλόκληρα χρόνια⁴ καὶ τοῦ ἔχουν γίνεи τόσο δυνατὰ βιώματα, ὥστε ὁ χρόνος ποὺ πέρασε ν' αὐξήσῃ περισσότερο τὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ τὴν ἔρευνα. Ἡ πολυχρόνια λοιπὸν καὶ πλούσια πείρα ἀπὸ τὴ μιὰ, ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωσις καὶ ἡ συνεχὲς ἀρχεακὴ ἔρευνα ἀπὸ τὴν ἄλλην, συνδυάστηκαν ἀρμονικὰ γιὰ νὰ πετύχουν τὴν ὀργανικὴ σύνθεσιν τῆς μελέτης αὐτῆς, ἡ ὁποία διαίρεται σὲ ἑξὶ μεγάλα κεφάλαια.

¹ Ὑπενθυμίζω μόνον τὰ Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, Α'. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης (1695-1912), Θεσσαλονίκη 1952, Β'. Ἀρχεῖον Βεροίας - Ναούσης (1598-1886), Θεσσαλονίκη 1954. Γ'. Ἀρχεῖον Μονῆς Βλαττάδων (1446-1839), Θεσσαλονίκη 1955.

² Βλ. σχετικὲς παρουσιάσεις καὶ κρίσεις γιὰ τὴν ἐκδόση αὐτὴ στὶς παρακάτω ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ: Ἐφημ. «Βῆμα» τῆς 20 Ἀπριλίου 1950 ἀπὸ τὸν Κ. Καιροφύλα. Ἐφημ. «Ἑλλάς» τῆς 27 Μαΐου 1950 ἀπὸ τὸν Ε. Γ. Πρωτοψάλτη. Περιοδ. «Μορφές», τεύχ. 6-7 (Ἰούνιος - Ἰούλιος 1950), σ. 247 ἀπὸ τὸν Βασ. Δεδούση. Περιοδ. «Μακεδονικὰ», τόμ. 2 (1941-52), σ. 781-783, ἀπὸ τὸν Α. Βακαλόπουλο. Ἐφημ. «Μακεδονία» τῆς 5/9/1950 ἀπὸ τὸν Α. Βρανόση. Ἐφημ. «Ἐθνικὸς Κήρυξ» τῆς Νέας Ὑόρκης τῆς 17 Νοεμβρίου 1953.

³ Παράλληλα τυπώθηκε καὶ σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση: The Macedonians in the 1821 Revolution, Thessaloniki 1967, ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου.

⁴ Βλ. π.χ. Ἰωάν. Κ. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες ἀγωνισταὶ εἰς τὰ 1821, Θεσσαλονίκη 1937.

ώστόσο τὰ σκληρά μέτρα τοῦ Ἀλῆ Τεπελενλή (ἀπὸ τὸ 1805) γιὰ κάθε ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων στὴν Μακεδονία καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ 1812 μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας δὲν εὐνοοῦν τὴν ζωνηρὴ ἐπαναστατικὴ κίνηση τῶν Μακεδόνων. Ἡ πολυχρόνιος ὁμῶς πολεμικὴ παράδοση καὶ οἱ φιλελεύθερες ἰδέες ποὺ ἄρχισαν νὰ κυκλοφοροῦν στὴν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν γαλλικὴ ἐπανάσταση προετοιμάζουν τὰ πνεύματα γιὰ νὰ ἀφομοιώσουν τὸ ἐπαναστατικὸ κήρυγμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ συγγραφέας δὲν δυσκολεύεται νὰ ἀποδείξῃ στὸ δεῦτερο κεφάλαιο (σ. 55-85) ὅτι οἱ πῖο πιστοὶ καὶ στενοὶ συνεργάτες τοῦ Ρήγα στάθηκαν νεαροὶ Μακεδόνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ὁ Παναγιώτης καὶ Ἰωάννης Ἐμμανουήλ ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Θεοχάρης Γεωργίου Τουρουντζίας ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Γεώργιος Θεοχάρης ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Γεώργιος Πούλιος ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας ἀπὸ τὴ Σιάτιστα. Ἀλλὰ καὶ τὸ μυστικὸ πατριωτικὸ μήνυμα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας βρῆκε ἀνταπόκριση καὶ συγκίνησε τὶς καρδιὲς τῶν Μακεδόνων. Μέσα ἀπὸ τοὺς τόσους Φιλικούς (βλ. ἰδίως σ. 68 σημ. 1) ξεχώρισαν γιὰ τὴν πολεμικὴ τους δράση ὁ Ἰωάννης Φαρμάκης ἀπὸ τὴν Βλάστη τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος ἀπὸ τὸ Λεϊβάδι Ὀλύμπου ὁ Σερραῖος Ἐμμανουήλ Παπᾶς, ὁ Κοζανίτης Γεώργιος Λασσάνης. Ἀπ' αὐτοὺς ὁ Ὀλύμπιος, ὁ Φαρμάκης καὶ ὁ Λασσάνης θὰ πρωταγωνιστήσουν, ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία τῆς φάσης, στὴν ἐπανάσταση ποὺ θὰ κηρύξῃ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης στὶς Ἡγεμονίες, κτ' αὐτοὶ θὰ διευθύνουν κυρίως τὶς πῖο σημαντικὲς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις, ὅπως ἐκτίθεται στὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς μελέτης (σ. 86-120). Ἐδῶ ὁ συγγραφέας, ὁ ὁποῖος στηρίζεται πῶς πολλὸν σὲ μιὰ σημαντικὴ πηγὴ γιὰ τὰ γεγονότα, σὲ μιὰ ἐκθεσὴ ἐνὸς σύγχρονου Ρώσου ἀξιωματικοῦ, τοῦ Ivan Petrovici Liprandi, ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπισημάνῃ τὶς ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις στὴ Ρουμανία, τὶς κινήσεις καὶ ἐπικίνδυνες γιὰ τοὺς Ἑλλήνες μεταπτώσεις τοῦ Βλάχου ἐπαναστᾶτῃ Θεόδωρου Βλαδιμηρέσκου, τὶς θαρραλέες πρωτοβουλίες τοῦ Ὀλυμπίου, τόσο σπὸν πολιτικὸ ὅσο καὶ σπὸν στρατιωτικὸ τομέα, καὶ τέλος νὰ ἀπεικονίσῃ μὲ ζωντανὰ τὴν ἥρωικὴ ἀντίστασιν Ὀλυμπίου - Φαρμάκη στὴ μονὴ τοῦ Σέκου.

Ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση στὶς παραδουναβίες ἡγεμονίες, παρὰ τὴν ἀποτυχία τῆς, δὲν προκαλεῖται μόνο στὴ Νότια Ἑλλάδα πολεμικὸ πυρετὸ καὶ ξεσηκωμὸ ἔθνικο. Ταυτόχρονα πῆραν τὰ ὅπλα καὶ οἱ Μακεδόνες, ἂν καὶ οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ κινήματος ἦταν δυσμενέστερες ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ὑπῆρχαν στὴν Πελοπόννησο. Ἡ πίστη ὁμῶς στὸν ἄγωνα τοῦ φιλικοῦ Ἐμμανουήλ Παπᾶ καὶ τῶν συνεργατῶν του δημιουργήσε τὶς κατάλληλες συνθήκες γιὰ τὴν ἐπανάστασιν στὴ Χαλκιδική, ἡ ὁποία καὶ ἀπασχόλησε τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο ὡς τὸν Νοέμβριο τοῦ 1821. Τὴν ἐπανάστασιν ἀκριβῶς αὐτὴ, καθὼς καὶ ἐκείνη τοῦ Ὀλύμπου, τῆς Νάουσας καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, διαπραγματεύεται μὲ ἰδιαίτερη λεπτομέρεια καὶ ἀκρίβεια ὁ συγγραφέας στὰ δύο ἐπόμενα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του, στὸ τέταρτο (σ. 121-166) καὶ στὸ πέμπτο (σ. 167-207), τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν καὶ τὸν κεντρικὸ κορμὸ τῆς μελέτης. Τὰ γεγονότα στὴ Χαλκιδικὴ παρακολουθοῦνται ἀπὸ τὴν 23 Μαρτίου 1821, ὅταν ὁ Παπᾶς ἀποβιβάζεται στὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπανάστασης, οἱ κινήσεις τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν, οἱ ἐπιτυχίες τους, οἱ ἀνησυχίες τῶν Ἀγιορειτῶν, οἱ ὁποῖες φθάνουν ἀκόμη καὶ στὴν ἡττοπᾶθεια, οἱ ἠρωϊκὲς ἐπιχειρήσεις στὴν Κασσάνδρα, οἱ ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις στὸν Ὀλυμπο, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ τρομοκρατία ποὺ ἐξαπολύουν οἱ Τούρκοι στὶς Σέρρες, στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Χαλκιδική, οἱ σφαγές, οἱ ἐρημώσεις, οἱ καταστροφές, ἀποδίδονται στὶς σελίδες τοῦ τέταρτου κεφαλαίου μὲ τὰ πῖο ζωντανὰ χρώματα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ «πάσχη» καὶ νὰ δοκιμάζῃ ἐναλλασσόμενα αἰσθήματα, πότε ἔθνικὴ ὑπερηφάνεια γιὰ τοὺς ἥρωες καὶ πότε θλίβη γιὰ τὰ δεινὰ τῆς φυλῆς. Ξεχωριστὴ σημασία ἔχουν οἱ πληροφορίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τουρκικὰ ἔγγραφα (βλ. σ. 126-127) σχετικὰ μὲ τὴν κίνησιν τῶν φιλικῶν Ἀνανία Μαρκοπούλου, ἱερέα τῆς Θεσσαλονίκης, κάποιου Βασιλικοῦ ἀπὸ τὸ Γαλαρινὸ τῆς Χαλκιδικῆς,

ἐνὸς Τζαμτζάκου ἀπὸ τὰ Μαντεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς καὶ ἄλλων ἀνωνύμων, στοιχεῖα χαρακτηριστικά γιὰ τὴν ἀνήσυχη ἐπαναστατικὴ ἀτμόσφαιρα στὴν Μακεδονία. Ἀξιοσημειώτες ἐξάλλου εἶναι οἱ λεπτομερειακὲς εἰδήσεις γιὰ τὶς ζημιὲς ποὺ προκάλεσαν οἱ Τούρκοι στὴ Χαλκιδικὴ (σ. 159-163). Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν λέγαμε ὅτι, ἀπὸ δημογραφικὴ τοῦλάχιστο ἄποψη, εἶναι πολὺτιμος ὁ κατάλογος τῶν χωριῶν ποὺ κήληκαν στὰ 1821. Ἀλλωστε ὁ κατάλογος αὐτὸς μᾶς παρουσιάζει, μὲ τὴν ἀλύγιστη μέθοδο τῶν ἀριθμῶν, καὶ τὸ μικρὸ τίμημα τῆς ἐπανάστασης στὴ Χαλκιδική.

Δὲν θὰ περάσουν ὅμως δυὸ μῆνες καὶ πάλι οἱ Μακεδόνες ἀρχηγοὶ θὰ προσπαθῇσιν γιὰ δευτέρη φορά μὲ σκληρότερος ἀγῶνες νὰ κερδίσουν τὴν ἐλευθερίαν τους. Ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1822 ἔρχονται σὲ συνεννόησιν ὁ Ζαφειράκης Λογοθέτης, ὁ Γέρο - Καρατάσιος, ὁ Ἀγγελῆς Γάτσος, ὁ Ἰωάννης Παπαρέσκας ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Γεώργιος Νιόπλος ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Παναγιώτης Ναοῦμ ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα, καταστρώνουν τὰ σχέδια γιὰ τὴν νέα ἐπανάστασι, ὀργανώνουν τὴν ἄμυνα τῆς Νάουσας καὶ κηρύσσουν πανηγυρικὰ τὴν ἐπανάστασιν στὴ Νάουσα στίς 3 Μαρτίου 1822. Στὸ πέμπτο κεφάλαιο, ὅπου περιγράφονται τὰ γεγονότα αὐτά, πολλὲς σελίδες, ποὺ ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τοῦ σχολαστικοῦ, ξηροῦ ὕψους τῆς ἀφήγησιν, καλύπτουν οἱ πολεμικὲς προετοιμασίαι στὴ Νάουσα (σ. 179 κ.έ.), ἡ ἀμυντικὴ διάταξι τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων γιὰ τὴν προάσπισιν τῆς πόλης, οἱ ἀλλεπάλληλες τουρκικὲς ἐπιθέσεις καὶ νικηφόρες ἀποκρούσεις ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας, ἡ ἔλλειψιν συντονισμένων ἐνεργειῶν τῆς πολεμικῆς ἀποστολῆς στὴν Μακεδονία ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἀνίκανο Γρηγόριο Σάλα, καὶ τέλος ἡ τραγικὴ ἄλωση τῆς ἡρωικῆς πόλης. Τὸ κεφάλαιον αὐτὸ συμπληρῶνεται μὲ εἰδήσεις γιὰ τὶς τελευταῖες προσπάθειες τῶν Μακεδόνων ἀρχηγῶν στὰ Πιέρια καὶ στὸν Ὀλύμπο, οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν θετικὰ ἀποτελέσματα, καὶ γιὰ τὴ θλιβερὴ τύχη τοῦ πλούσιου Θεσσαλονικιοῦ Μανωλάκη Ἰωάννου Κυριακοῦ (βλ. σ. 196-198, πρβλ. καὶ σ. 164-166), καθὼς καὶ μὲ τὰ ἐνδιαφέροντα στατιστικὰ δεδομένα γιὰ τὴν πόλιν τῆς Νάουσας: ἐξακόσια περίπου ὀνόματα Ναουσαίων ποὺ σκοτώθηκαν ἢ χάθηκαν, πολεμώντας ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἑκατοντάδες στράμματα ποὺ κατέσχονται, μύλοι, οἰκόπεδα, γρασιδοτόποι, μωρεόκηποι κ.λ.π. (βλ. σ. 203-204, πρβλ. καὶ τὰ ἔγγραφα στὴ σ. 282-294).

Ἡ μελέτη ὁλοκληρῶνεται μὲ τὸ ἕκτον κεφάλαιον (σ. 208-240), ὅπου ὁ συγγραφεὺς παρακολουθεῖ τοὺς ἀνήσυχους Μακεδόνες πολεμιστὰς, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπανάστασης στὴν πατρίδα τους, κατεβαίνουν στὴ Νότια Ἑλλάδα γιὰ νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίας καὶ τὸ αἷμα τους, κάτω ἀπὸ εὐνοϊκότερες συνθῆκες, γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ κοινοῦ ἀγῶνα. Ἐτσι μνημονεύεται ἡ σημαντικὴ δράσις τοῦ καπετάνιου τοῦ Ὀλύμπου Διαμαντῆ καὶ ιδίως τοῦ Γέρο - Καρατάσιου, καθὼς καὶ πολλῶν ἄλλων Μακεδόνων, οἱ ὁποῖοι παίρνουν μέρος σὲ πύρα πολλὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις στὴν Πελοπόννησον, στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, στὴν Εὐβοίαν, στίς Βόρειες Σποράδες, στὴν Θεσσαλίαν, ἐκὼμῃ καὶ στὴν Κρήτι, προκαλόντας τὸν θαυμασμὸ γιὰ τὴν γενναιότητα καὶ τὸ ἥθος τους.

Ἀκολουθεῖ τὸ Παράρτημα (σ. 241-295) μὲ ἔκδοσιν 33 τουρκικῶν ἐγγράφων σὲ ἐλληνικὴ μετάφρασι. Τὰ ἔγγραφα αὐτά¹, βασικὲς πηγὲς γιὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 στὴν Μακεδονίαν, καλύπτουν τὴ χρονικὴ περίοδον 1821-1830 καὶ προέρχονται ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ τῆς Βέροιας. Ὅπως ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς (σ. 8, 243 σημ. 1), δὲν παραθετὶ ὅλα τὰ ἔγγραφα (116 συνολικὰ) τῆς δευτέρας ἐκδόσεως, γιὰ νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ὄγκον τοῦ βιβλίου του στὴν τρίτη ἐκδόσιν.

¹ Ἐντύπωσι μού ἔκαμε ἡ παρακάτω διατύπωσις σὲ ἓνα τουρκικὸν ἔγγραφο (σ. 281, ἀριθ. 32): «Ὁ ἐξοχώτατος βεζύρης, ἐφάμιλλος τοῦ Ἀριστοτέλους». Ἄν εἶναι ἀπόλυτα σωστὴ ἡ μετάφρασις, ἀξίζει νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς μὲ τί παράξενον τρόπο πέρασε ἡ μνήμη τοῦ Ἀριστοτέλιν ἀνάμεσα στοὺς Τούρκους.

Τέλος ἡ βιβλιογραφία καὶ τὸ εὐρετήριο προσώπων καὶ τόπων κλείνουν τὴ μελέτη, τὴν ὁποίαν κοσμοῦν καὶ 32 ὥραιότατοι πίνακες με εἰκόνες κυρίως τῶν σπουδαιότερων Μακεδόνων ἀγωνιστῶν καὶ πανομοιότυπα τουρκικῶν ἐγγράφων.

Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ μονογραφία τοῦ κ. Βασδραβέλλη, ἡ ὁποία μπορεῖ βέβαια νὰ προβληματίσῃ σὲ ὀρισμένες πραγματικὰ μικρολεπτομέρειες τὸν προσεκτικὸ μελετητὴ ¹

¹ Ἔτσι π.χ. στή σ. 11 ἢ σμ. 1 (C. M. S a l h a s, Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας κ.λ.π. τόμ. 4, σ. LVI, σμ. 1) δὲν ἀναποκρίνεται ἀκριβῶς σ' αὐτὸ πού ἀναφέρεται στὸ κεῖμενο. Στὴ σ. 18 σμ. 1 δὲν εἶναι πλήρης ἡ παραπομπή στὸ βιβλίον τοῦ Carel (τὸ ὁποῖο δὲν ἀναγράφεται στὴ βιβλιογραφία τῆς μελέτης). Στὴν ἴδια σμ. ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὸν Βακαλόπουλον (Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 2, σ. 320 κ.έ.) τὸ πρῶτο ἀρματολίκι ἱδρύθηκε στὸν Ὀλύμπο στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ., ἐνῶ ὁ Β α κ α λ ὀ π ο υ λ ο ς, δ.π., σ. 315 κ.έ. (πρβλ. καὶ στοὺ Ἰ δ ι ο υ, Ἱστορία, τ. 1, σ. 212-217) ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πρῶτο ἀρματολίκι ἱδρύθηκε στὸ Ἄγραφα στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 15ου αἰ. Στὴ σ. 57, σμ. 2: Pantelits, La mort de Rhigas (τὸ βιβλίον δὲν περιλαμβάνεται στὴ βιβλιογραφία· μήπως ὁμως πρόκειται γιὰ κανένα ἄλλο βιβλίον ἢ μελέτη; Δὲν μπόρεσα πάντως νὰ βρῶ κάποια πληροφορία γιὰ ἓνα τέτοιο βιβλίον). Στὴ σ. 123-124 σμ. 5 τῆς σ. 123 ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ Ἀλεξ. Λαυριώτου: Τὸ Ἅγιον Ὅρος μετὰ τὴν Ὀθωμανικὴν κατάκτησιν, σ. 35. Μήπως πρόκειται γιὰ σελίδα ἀνατύπου; Διότι ἡ ἐργασία αὐτὴ δημοσιεύθηκε στὴν ΕΕΒΣ 32 (1963) 113-261 (στὴ βιβλιογραφία, σ. 301, ἡ παραπομπή γιὰ τὴν μελέτη αὐτὴ γίνεται στὴν ΕΕΒΣ, ἀλλὰ ὄχι με ἀκρίβεια). Στὴ σ. 172 ἐκφράζει τὴ γνώμη ὁ συγγραφεὺς ὅτι ὁ Ζαφειράκης ἐμυήθη στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία ἀπὸ τοὺς Φιλικοὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι βέβαια γνωστὸ ὅτι πραγματικὰ ἐμυήθη τις παραμονὲς τῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τὸν Χριστόδουλον Μπαλάνο (βλ. Σ τ . Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, Ὁ φιλικὸς Δημήτριος Ἱπάτρος, «Ἑλληνικά», τόμ. 16 (1959), σ. 163 σμ. 1, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία). Στὴ σ. 173 μᾶλλον πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀπίθανα τὰ σχετικά μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἱπάτρου, ὅπως τὰ παραδίδει ὁ Φιλῆμων, σύμφωνα με τὶς πιθανὲς σκέψεις τοῦ Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, δ. π., σ. 161-162 σμ. 1 τῆς σ. 161. Στὴ σ. 194 σμ. 1 ὑπάρχει ἡ παραπομπή: Zinkeisen, Geschichte der griechischen Revolution, τ. 1, σ. 468. Τέτοιο ἔργο, ἀπ' ὅσο ξέρω, δὲν ἔχει γράψῃ ὁ Zinkeisen.

Σχετικὰ μετὰ τὴν ἐκδόσιν τῶν ἐγγράφων στὸ Παράρτημα ἴσως διευκολυνόταν πολὺ καλύτερα ὁ ἐρευνητὴς ἂν συναντοῦσε γιὰ κάθε ἔγγραφο, πρὶν ἀπὸ τὸ κεῖμενό του, μιὰ σύντομη περίληψη (ποῖος τὸ ἐκδίδει, ποῦ τὸ στέλλει, γιὰ ποιά ὑπόθεσιν), καθὼς καὶ τὴ χριστιανικὴ χρονολογία. Ἐπίσης καλύτερα θὰ ἦταν νὰ δινόταν καὶ ἡ ἀρχαικὴ ἐνδειξη· ποιά δηλ. ἔγγραφα προέρχονται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ἀρχεῖο Θεσσαλονίκης καὶ ποιά ἀπὸ τῆς Βέροιας. Στὸ σῶμα ἐξάλλου τῆς ἐργασίας δὲν γίνονται παραπομπὲς σὰ ἔγγραφα αὐτά, ἐπειδὴ, τυπογραφικῶς βέβαια (ἐφόσον ἐπιτάσσονται), εἶναι δύσκολο. Θὰ ἦταν ὁμως δυνατό, τουλάχιστον, νὰ γίνετο παραπομπή στὸν ἀριθμὸ τοῦ ἐγγράφου (βλ. π.χ. στὸ Παράρτημα τὸ ἔγγρ. ἀριθ. 2 ἢ 3 κ.λ.π.). Ἔτσι συχνὰ γιὰ τὴν ἐργασία του αὐτὴ παραπέμπε ὁ συγγραφεὺς (βλ. π.χ. σ. 126-127, 128 ἢ 203-204 κ.λ.π.) στὴ δευτέρη ἐκδόσιν τοῦ βιβλίου του, ἐνῶ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα, στὰ ὁποῖα στηρίζεται, ὑπάρχουν μέσα στὴν ἴδια τὴν τρίτη ἐκδόσιν (π.χ. ἔγγρ. ἀριθμ. 4 (σ. 249-250), ἀριθ. 20 (σ. 267-268), ἀριθ. 32 (σ. 282-294) κ.λ.π., ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς παραπάνω σελίδες τοῦ σώματος τῆς μελέτης). Ἡ παράλειψιν αὐτὴ ὀφείλεται στὴν ἀρχικὴ πρόθεσιν τοῦ συγγραφέα νὰ μὴ παραθέσῃ ἔγγραφα.

Τέλος στὸ εὐρετήριο ἦταν ἀπαραίτητο νὰ συμπεριληφθοῦν ὄχι μόνο τὰ ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων ποὺ ὑπάρχουν στοὺς καταλόγους τῶν ἐγγράφων (καὶ τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι πάρα πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα), ἀφοῦ στὰ ἔγγραφα δὲν παρατίθενται κἀν ἀλφαβητικῶς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ἐπίσης ἐνδιαφέροντα ὀνόματα (ἁκόμη καὶ ὄροι), ποὺ πᾶρα

γράφτηκε με ἀγάπη καὶ γνώση, διαρθρώθηκε με εὐσυνειδησία καὶ πολυχρόνια πείρα, καὶ διερευνήσε στὴ συνολικὴ του μορφή ἓνα θέμα τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας, γιὰ τὸ ὁποῖο μόνο μεμονωμένες ἐργασίες ἢ σκόρπιες εἰδήσεις ὑπῆρχαν. Γι' αὐτὸ καὶ νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ σημαντικὴ συμβολὴ καὶ ἓνα μνημεῖο ἱστορικό, ἀπαραίτητο γιὰ τὴ γνωριμιὰ τῆς ἐλληνικῆς μακεδονικῆς γῆς.

Ζ. Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΣΤΑΛΕΝΤΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

1. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Νομοθετικὸς ἀνταγωνισμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον (ἀπὸ τοῦ 6ου ἕως τοῦ 10ου μ.Χρ. αἰ.), Θεσσαλονίκη 1966, 8ον, σ. 30 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Ἑορτίου τόμου Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐπὶ τῇ 1100ερίδι» τόμος δεῦτερος).

2. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Βυζαντιακὸν Δίκαιον καὶ Σλάβοι, Θεσσαλονίκη 1967, 16ον σ. 31 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικὴ Ζωή», τεῦχος 12ον, Μάιος 1967).

3. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Κοινοτικὸς βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1967, σχ. 8ον σ. 105+6 πίν. (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ἑπετηρίδος Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν» τ. ΙΔ', «Χαρμόσυνον Δημητρίῳ Ι. Καρανίκῳ»).

4. Περιοδικὸν «Ἀριστοτέλης», ἔτος 10ον (1966), τεύχη 59-60, Φλώρινα 1966, σχ. 8ον, σ. 76.

5. Περιοδικὸν «Byzantinische - Zeitschrift», 60 Band, Heft 1, München, Juni 1967, σχ. 8ον, σ. 247.

πολλὰς φορὰς συναντᾷ κανεῖς στὶς πλούσιες ὑποσημειώσεις τοῦ βιβλίου (βλ. π.χ. σ. 68 σημ. 1, σ. 91 σημ. 3, σ. 238 σημ. 2 τῆς σ. 237 κ.λ.π.). Ἐτσι πῶς ἀνετα κανεῖς θὰ συμβουλευόταν τὸ χρησιμότατο αὐτὸ βιβλίον. Ἐπίσης ἀπαραίτητοι ἴσως θὰ ἦταν, γιὰ τὴν παραστατικότερη ἀπόδοσιν τῶν σπουδαιότερων γεγονότων, δύο ἢ καὶ περισσότεροι χάρτες (π.χ. γιὰ τὶς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις στὴ Χαλκιδική, γιὰ τὴ διάταξιν τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων στὴ Νάουσα, γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις στὰ Πιέρια καὶ στὸν Ὀλυμπο, δῆλωση τῶν καταστραφέντων χωριῶν κ.λ.π.).

Ἄς προστεθῇ ὅτι οἱ παραπάνω σκέψεις προέρχονται μόνο καὶ μόνο ἀπὸ τὴν ἀγάπην μου πρὸς τὸ βιβλίον, τοῦ ὁποῖου καὶ εὐχομαι συμπληρωμένη γρήγορα τὴν τέταρτη ἔκδοσιν!